

בעיר הקודש ביסאן

בהיסטוריה של ההתיישבות הציונית
בארץ ישראל מוכרות לנו ערי הקודש,
ערי הנמל, המושבות, המושבים
והקיבוצים. אך בתקופה שלפני קום
המדינה נוצרו לא אחת קהילות יהודיות
גם בתוך ערי השדה הערביות. על
עלייתה, נפילתה ושכחתה של הקהילה
היהודית בבית שאן | ראובן גפני

בשני בשבת, ארבעה עשר לחודש ניסן, שנת חמשת אלפים ושש מאות וחמישה ושבעים ליצירה, למנין שאנו מונין כאן עיר הקודש ביסאן תיבנה ותיכונן, דעל נהרות יתבא וממימי הנהרות הנזכרים מסתפקא.

במלים אלה נפתחת כתובה שנחתמה בבית שאן בשנת תרע"ה (1915). הכתובה פותחת צוהר ראשוני להכרתה של קהילה יהודית לא גדולה שהתקיימה בבית שאן ברציפות במשך עשרות שנים בשלהי התקופה העות'מאנית ובתקופת המנדט. החתן פרג' בן בנימין מזרחי והכלה מרים בת יוסף מזרחי השתייכו שניהם לקהילה המקומית, אשר הורכבה רובה ככולה מיהודים יוצאי כורדיסטן שהגיעו אליה מטבריה החל מהעשור האחרון של המאה ה-19. מה הביא ליצירתה של הקהילה, ומה היה אופייה החברתי, הכלכלי והדתי? האם ניתן לשייכה לכלל המערכה הלאומית על יישובה של ארץ ישראל בתקופה זו? ומדוע נשמט סיפור כמעט לחלוטין מדפי ההיסטוריה?

לא רק מושבות וקיבוצים

מאז שלהי המאה ה-18 ועד ראשית המאה העשרים התפתח היישוב היהודי בארץ ישראל

באופן ניכר – מספרית, ארגונית ויישובית גם יחד. על היישוב המקומי הוותיק, שהורכב ברובו מאוכלוסייה ספרדית דוברת ערבית, היתוספו תחילה גלי העלייה האשכנזיים, בהמשך הגיעו קבוצות העולים הראשונות מארצות המזרח וצפון אפריקה, והחל בשנות השמונים של המאה ה-19 החלה העלייה הראשונה. במהלכה הגיעו אלפי עולים, בעיקר ממזרח אירופה. הצמיחה המספרית והגיוון העדתי והאידיאולוגי הביאו עם הזמן לשינויים דרמטיים גם בדפוסי ההתיישבות היהודית בארץ. לצד ההתיישבות הוותיקה בירושלים, בצפת, בטבריה ובחברון צמחה במחצית השנייה של המאה ה-19 ההתיישבות היהודית בערי הנמל החדשות – יפו וחיפה – ומאוחר יותר גם ההתיישבות היהודית החקלאית, תחילה במושבות הראשונות, ומהעשור הראשון של המאה העשרים גם בהתיישבות השיתופית לסוגיה, לצד אלה נותרה עד ראשית המאה העשרים גם התיישבות יהודית קטנה וזניחה בהיקפה בכפרים ערביים בצפון הארץ, בעיקר בפקיעין ובשפרעם. בנוסף לצורות התיישבות אלה – שזכו במהלך השנים לתשומת לב מחקרית וציבורית רבה – התחוללה באותן שנים גם תנועת התיישבות נוספת שזכתה עד היום לתשומת לב מועטה מאוד: התיישבות פרטנית או קהילתית של

קהילה יהודית בארץ ישראל בלי ארגון אידיאולוגי. בית שאן בתקופת המנדט
צילום: משה שוורץ ביתמונה

קהילות יהודיות לא מעטות התקיימו בערים ובכפרים ערביים לפני פרוץ המרד הערבי. יהודי פקיעין בתחילת שנות השלושים; מראה העיר רמלה ב'1917

ארכיון הקרן הקיימת לישראל

מוזיאון ספריית הקונגרס

הגופים התומכים רצו לאפשר גם התיישבות של יהודים שלא היו מעוניינים לעסוק בחקלאות אך היו מסוגלים להתפרנס ממלאכה וממסחר וכן להרחיב את תחומי ההתיישבות העברית

הערביות. לאחר מלחמת העולם הראשונה החלו גם המוסדות הציוניים הארץ ישראלים לתמוך בחלק מהקהילות, הן כספית והן ארגונית. מה היו המניעים של הגופים השונים ליישוב יהודים בערים הערביות שלא היו בהן קהילות יהודיות עד לשלהי המאה ה-19? הסיבות מגוונות: רצון לאפשר גם התיישבות של יהודים שלא היו מעוניינים לעסוק בחקלאות אך היו מסוגלים להתפרנס ממלאכה וממסחר; שאיפה לחדש נקודות יישוב יהודיות בערים בעלות חשיבות היסטורית או דתית כמו בית לחם, יריחו ובאר שבע; כוונה לתקוע יתד יהודי במספר רב של נקודות יישוב וכך להרחיב את תחומי ההתיישבות העברית הרבה מעבר לגושי ההתיישבות שהוקמו בשפלת החוף ובצפון הארץ. לגישה זו היו שותפים גם אישים שונים מתנועת חובבי ציון. הבולט שבהם היה קלונימוס זאב ויסוצקי, שקרא בביקורו בארץ ב-1885 לסייע ליהודים להתיישב בערים ערביות, ואף כתב על כך בעיתון 'המליץ':

ולדעתי אין על חובבי ציון כי אם לפקוח עיני אחינו ועמנו העובדים והפועלים אשר בתוכנו ולאמר להם: אחים יקרים, בארץ הקודש ישנם עוד עיירות רבות אשר לא ידורו בהם יהודים, כמו שכם, נצרת, רמלה, לוד, בית לחם, עזה, אשקלון, צור, צידון, עכו ועוד, ואם יושבים שם אנשים האוכלים והולכים מלובשים ומנועלים, בוודאי יצטרכו להם איזו מיני עבודות ומלאכות ... כל מי שיכול לפשר בדעתו אשר כפונביו' תהיה עזה ... וכאשר מצאה ידו למצוא במלאכתו לחם צר בביאליסטוק, וילנא ומינסק, כן יעשה ברמלה ('עזרת סופרים', 'המליץ', 'י"ט אדר ב' תרמ"ו, 26.3.1886, עמ' 2).

בודדים, משפחות וקהילות זעירות, בערים ובעיירות ערביות. במבט כולל מדובר במספרים לא מבוטלים באופן יחסי לתקופה, ובתפרוסת יישובית שכללה את מרבית חלקי הארץ (ראו מפה בעמ' 6). הנוכחות היהודית בערים אלה, שבחלק מהמקרים הפכה לקהילה של ממש, התרחשה החל מהמחצית השנייה של המאה ה-19 ועד לראשית המאה העשרים. בראשית התקופה המשיכו להתקיים במקביל גם שרידי הקהילה היהודית הקטנה והוותיקה בשכם, וגם הקהילה היהודית בעכו, שמבחינות מסוימות דמתה באופייה להתיישבות החדשה בערים הערביות האחרות.

ההתיישבות בכל אחת מהערים הערביות לא הייתה רבת היקף, ורק במקרים אחדים עלה גודלה של הקהילה על מאה איש. התיישבות זו הייתה מגוונת באופייה: לעתים בודדים או משפחות עברו לעיר באופן פרטי, ולעתים קהילות שלמות שעברו יחד באופן מאורגן; היו קהילות שהסתמכו על גורמים חיצוניים, והיו שהסתמכו על עבודה עצמית והון אישי; היו מקרים שבהם ההתיישבות התבססה והחזיקה מעמד שנים ארוכות, והיו מקרים שבהם ההתיישבות לא הייתה ממוסדת ומאורגנת ולא זכתה ליציבות. מרבית האוכלוסייה שהגיעה לערים הערביות עשתה זאת משיקולים כלכליים ומסחריים אישיים ולא מתוך אידאולוגיה סדורה, אך היו גם מקרים שבהם נתמך המעבר לערים – בעיקר בשלבים הראשונים – על ידי אגודות פילנתרופיות או אידאולוגיות, והן אף סייעו לבני הקהילה בפיתוח מוסדות קהילתיים ובהתמודדות עם אתגרים מקומיים.

פוניבז' עזה, ביאליסטוק רמלה

חברת 'למען ציון' שייסד הרב עזריאל הילדסהיימר בברלין ב-1888 תמכה למשל באופן פעיל בהתיישבות ברמלה, בג'נין, בלוד וביריחו. מטרותיה המוצהרות של החברה – שפורסמו מעל דפי העיתונים העבריים – היו בין השאר עידוד התיישבות יהודית יצרנית ומסחרית בארץ ישראל לצד התיישבות חקלאית ולמדינית, ועידוד יציאתם של היהודים להתיישבות בערים ערביות שבהן טרם נוסד יישוב יהודי קבוע. גם אגודת 'תחיית ישראל' שעל מייסדיה נמנה המחנך והעסקן נסים בכר תמכה בהתיישבות זו, בעיקר ברמלה, ואפילו משה מונטיפיורי והברון רוטשילד סייעו למתיישבים באחדות מהערים

נעלמו מן המפה

בעוד המוסדות הציוניים העדיפו הקמת יישובים יהודיים נפרדים, היו יהודים לא מעטים שהתיישבו בערים ובכפרים ערביים, ולעתים אף ייסדו קהילות או הצטרפו לקהילות ותיקות שכבר התקיימו במקום. חלקם היו בעלי מלאכה שהאידיאל הציוני לא נקשר בעיניהם בהכרח בעיסוק בחקלאות, אחרים בחרו במגורים בערים ערביות משום שהכירו את השפה ואת התרבות הערבית וחשו נוח במקומות אלה. מרבית הקהילות הוקמו במחצית השנייה של המאה ה־19 ובראשית המאה העשרים. אלה שנותרו על כנן עד תקופת המנדט ספגו מכה קשה בפרעות תרפ"ט (1929) ונעלמו באופן סופי עם פרוץ המרד הערבי בתרצ"ו (1936). מחקרים חדשים עמלים להחזיר אותן אל המפה ולעמוד על זהותן האידאולוגית ועל מאפייניהן התרבותיים הייחודיים.

מקרא

- נוכחות יהודית קהילתית מראשית המאה ה־19
- נוכחות יהודית קהילתית מסוף המאה ה־19 ועד ראשית המאה העשרים
- התיישבות יהודים בודדים לפרקי זמן שונים

חצביה
חלסה
(קרית שמונה)

כפר
יאסיף
פקיעין

עכו

שפרעם

חיפה

אל על
סקופיה
א־פיק (פיק)
חריב (כפר חרוב)

טבריה

נצרת

צמח

בית שאן

ג'נין

טול כרם

שכם

יפו

לוד

רמלה

עין סינייה

יריחו

כרכר

ירושלים

בית לחם

מג'דל
(אשקלון)

עזה

חברון

באר שבע

השגשוג הכלכלי יצר קהילה שוקקת ואפשר ליהודים להתפרנס במקום ממסחר וממלאכה. השוק של בית שאן בימי המנדט צילום: משה שוורץ, ביתמונה

מרבית היהודים שהתיישבו בבית שאן היו ממוצא כורדי אך היו ביניהם גם אשכנזים אחדים ומשפחות בודדות מצפון אפריקה

לרמת הארגון והמיסוד של קהילת בית שאן. הפוטנציאל החקלאי של עמק בית שאן, חשיבותו האסטרטגית של האזור וקרבתה של העיירה לגשר המחבר בין שני עברי הירדן הביאו את השלטון העות'מאני להשקיע משאבים בפיתוחה בשלהי המאה ה-19, להפוך אותה לעיר מחוז ולהעצים את צמיחתה הכלכלית. בעקבות הצמיחה השתקעו בבית שאן בשלהי המאה ה-19 ראשוני היהודים. ב-1905 התעצמה חשיבות העיר עוד יותר בזכות חנוכתה של תחנת הרכבת המקומית, שלוחה של הרכבת החיג'אזית. היהודים הראשונים שהגיעו לבית שאן לא עשו זאת מטעמים אידאולוגיים אלא מטעמים

על אף ההבדלים בין ניסיונות ההתיישבות בערים השונות הם דמו זה לזה בתחומים אחדים: כמעט בכל המקרים התמודדו היהודים עם קשיים כלכליים, ארגוניים וביטחוניים וזכו לתמיכה מוגבלת מצד הגורמים המיישבים; חלק ניכר מהמתיישבים, לפחות עד לתקופת המנדט, לא הזדהו באופן מלא עם האידאולוגיה הציונית הלאומית.

ההתיישבות בערים הערביות פחתה באופן הדרגתי, וברוב המקרים גם פסקה כליל בעקבות האירועים שהתרחשו באזור. בחלק מהמקומות בתחילת מלחמת העולם הראשונה או במהלכה, במקומות לא מעטים כתוצאה ממאורעות תרפ"ט, ובמקומות שנתרו אחרי המאורעות פסקה ההתיישבות עם פרוץ המרד הערבי בתרצ"ו (1936).

בעקבות השגשוג והרכבת

סיפורה של הקהילה היהודית בבית שאן יכול לשמש דגם למה שהתרחש בערים אחרות באותה התקופה, אם כי רק באחדות מהן הגיעה הקהילה

היהודים הוקמו גם מוסדות הקהילה. במקום נבנה בית כנסת, תנועת המזרחי סייעה בארגון שחיטה כשרה, ב-1924 נפתחה מרפאה עברית שהופעלה על ידי 'הדסה', וזמן קצר אחר כך הוקם בית ספר עברי קטן שנוהל עד 1934 על ידי מורים ששלחה מחלקת החינוך של ההנהלה הציונית.

המוזאום המיניאטורי

הקמת המרפאה על ידי המוסדות הלאומיים הייתה משמעותית במיוחד, הן עבור יהודי המקום והן עבור כלל תושבי העיר. שלוש שנים לאחר פתיחת המרפאה דווח עליה בהרחבה בעיתון 'דאר היום':

היישוב העברי הקטן הזה הכניס חיים בעיר והתנועה ניכרת באופן בולט. החיים הם שקטים מאוד והיחסים בין היהודים ושכניהם הם רצויים. בהרבה פעלה לזה

כלכליים, ולא זכו לסיוע ארגוני. רובם עסקו במלאכות כפיים ובמסחר זעיר בעיר ובכפרי הבדואים הקטנים שהיו סביבה, ורק בודדים היו סוחרי קרקעות וסיטונאים עשירים. אחדים נדדו במסחרם גם לשווקים רחוקים יותר, והגיעו אפילו לדמשק שאליה נסעו ברכבת. מרבית היהודים שהתיישבו בבית שאן היו ממוצא כורדי, מסביבות העיר ארביל, אך היו ביניהם גם אשכנזים אחדים ומשפחות בודדות מצפון אפריקה.

בראשית המאה העשרים עדיין התגוררו בעיר רק עשרות יהודים, ואלה לא הצליחו להקים מוסדות קהילתיים. הוועד היהודי המקומי הוקם רק במהלך מלחמת העולם הראשונה, ובראשו עמד הסוחר זאכי אלחדיף – לימים ראש העיר היהודי הראשון של טבריה. לאחר המלחמה צמחה הקהילה בהדרגה, וב-1929 מנתה כנראה למעלה ממאתיים יהודים. בעקבות הגידול במספר

בית שאן התייחדה בבתי מאבני בזלת וברחובות מרוצפים. שוטפים את הרחובות, שנות העשרים מאוסף ספריית הקונגרס

בבוקר שבת הותקפה הקהילה היהודית בבית שאן על ידי מאות תושבים ערבים בזמן תפילת שחרית, בשעה שחלק ניכר מבני הקהילה היו מרוכזים בבית הכנסת המקומי

הסתדרות 'הדסה' בפתחה לפני שנים מספר את הקליניקה שבה מקבלים עזרה רפואית כל התושבים מבלי הבדל ופדות. החיים הרוחניים מתרכזים בבית הרופא והמורה. ולא רק בשביל תושבי בית שאן משמש הבית הזה למרכז, כי אם לכל באי עיירה. לרופא ישנו אוסף חיי ודומם. נשר חי, צבי ונחשים חיים מכל המינים. יותר מעניין הוא אוסף המטבעות שנמצא אצלו באופן מסודר. מטבעות מתקופות שונות, וביניהן גם מתקופת המכבים. כל מבקרי בית שאן אינם מזניחים את ההזדמנות לבקר את המוזאון המיניאטורי של הרופא ("הישוב העברי בבית שאן", 'דאר היום', ב' בסיון תרפ"ז, 2.6.1927, עמ' 2).

גם בית הספר שפעל במקום תרם רבות לקהילה. המורים עיצבו את אופיו, איש בהתאם לתפיסת עולמו ולאופן שבו ראה את מטרת שליחותו ליישוב המרוחק מן העין ומן הלב. כך למשל תיארו את הדברים אברהם סלומון, נכדו של יואל משה סלומון, שלימד בבית שאן במשך שלוש שנים במכתב למחלקת החינוך של ההנהלה הציונית בא' במנחם אב תרפ"ט:

על אף הקשיים הכרוכים בקבלת תלמידים חדשים – תלמידים גדולים וקטנים שאינם יודעים ולא כלום עברית – הנה לא נרתעתי מפני זה והמשכתי לקבל. דעתי הייתה: מותר שנוותר על טהרת מבנה הכיתות בבית הספר מאשר נפקיר את אותם ילדי ישראל השואפים לחינוך עברי ונשאירם – אם בבית הספר הממשלתי ערבי או ברחוב (הארכיון הציוני המרכזי, s2/22/1).

הפרעות ביהודי בית שאן

מאורעות הדמים בארץ לא פסחו גם על יהודי בית שאן. היישוב הבית שאני, אם לא כולו באכזרית בנפש, הרי לפחות בחריבה ברכושו בעטין על החסות המסודרות ע"י מנהיגי בית שאן וסביבותיה היישוב הזה קים מזה 25 שנים. היהודים מתעסקים במקום, חלקם בתור מוהרים ורופאים, וחלקם בתור מוכרי ירקות רצענים וכו'. ישנם שם גם שני בתי מדרון של חידים, כל הימן גור היהודים עם שבתות שולח וקשרי המסחר. היו תמיד כצווינים

יהודי בית-שאן עזבו שוב את עירם

25 מוהרים פליטי בית שאן נסעו בתהילת השבוע לבית שאן כדי לפתוח את חנויותיהם לאחר שנעדרו מעירם במשך חדשים. נסיעה זו באה לאחר התיעצות עם המוסדות האחר-ראויים, והנה אתמול הם חזרו לפעילות כל-ע-מה שנמנעו. הם מספרים, כי כל השבוע לא פרו אפילו פרוסה אחת, החרם שם איתן. הפר-הקים מסתובבים ע"י החנויות ומאימים על הבדואים ועל הפלחים המתקרבים לחנויות. מספרים שפכו על אחדים מהקונים מי שופ-לכך.

העיתונות עקבה אחר החדשות הקשות מבית שאן. עיתון 'דאר היום' מכ"ד באלול תרפ"ט (23.9.1929) דיווח על הפרעות, וכעבור חודשיים, בט"ו במרחשון תר"ע (18.11.1929), דיווח על עזיבה חוזרת של העיר

פעילות הרופא והמורים המקומיים הפכה את הקהילה בהדרגה לציונית יותר באופייה ובזהותה, וראשיה החלו יוצרים קשרים ראשוניים עם המוסדות הלאומיים השונים, ובהם קרן קיימת לישראל, הוועד הלאומי והסוכנות היהודית. בנוסף למוסדות הקהילתיים הפנימיים זכו יהודי בית שאן אף לנציג משלהם במועצת העיר, תפקיד שאותו מילא במשך שנים אחדות מוכתר הקהילה דוד ישראל מזרחי. כל עוד התנהלו הדברים על מי מנוחות ניתן היה לצפות שהנוכחות היהודית בעיר תמשיך ותתפתח, ואולם עד מהרה התברר כי לא כך עתיד לקרות.

שבו בתרפ"ט

עד שלהי שנות העשרים היו היחסים בין היהודים לערבים בבית שאן טובים למדי ורבים מהתושבים הערבים פקדו את המרפאה העברית. מפעם לפעם התרחשו אמנם עימותים נקודתיים בין יהודים למוסלמים, אולם אלה היו היוצאים מן הכלל ונראה כי לא חרגו באופן ממשי

קורותיה של קהילה

1895-1896
היהודים הראשונים
מתיישבים בעיר

1910

1916
מוקם 'ועד יהודי'

1920
נציג הקהילה המקומית נבחר לאספת הנבחרים של היישוב העברי

1920

1924
מוקמים מרפאה עברית ובית ספר עברי

1927
נציג הקהילה מתמנה למועצת העיר

1929
הקהילה מגיעה לשיא גודלה – כמאתיים איש
נסגרת המרפאה העברית

אוגוסט 1929
מאורעות תרפ"ט, יהודי העיר מותקפים ועוזבים

ספטמבר 1929 עד אפריל 1930
ניסיונות יהודיים לשוב לעיר ללא הצלחה

1930

1930
עשרות משפחות חוזרות לעיר ובית הספר העברי נפתח מחדש

1932
מסתיימת כהונתו של הנציג היהודי במועצת העיר

יוני 1933
נסגר בית הספר העברי ובמקומו נפתח תלמוד תורה פרטי

1934
נוסד 'ועד הקהילה העברית'

1936
פורץ המרד העברי והמשפחות האחרונות עוזבות

פברואר 1937
נרצח ד"ר יוסף להרס

1940

1939
נכשלה יוזמתו של יוסף ויץ להשיב את היהודים לעיר

1948
צה"ל כובש את העיר במלחמת העצמאות

1949
עולים ראשונים מתיישבים בבית שאן

בית שאן ב' 1945
צילום: משה שוורץ, ביתמונה

וועד

בעברית המודרנית אנחנו מכירים את המלה ועד ואת המלה ועדה ככינוי לקבוצת אנשים שיש לה תפקיד מסוים, ומהשורש הזה נובעות גם המלים ועידה והתוועדות המציינות סוגים שונים של מפגש. במקרא מציין השורש וע"ד גם את המפגש בין האל לאדם "וְנִוְעַדְתִּי לָךְ שָׁם" (שמות כ"ה, כ"ב), ולכן גם מקום המפגש נקרא אוהל מועד. כשם שהפגישה, ההתוועדות, נתנה את שמה לקבוצה ולמקום, כך היא נתנה את שמה גם לזמן. המלה מועד מציינת גם חג, זמן שבו אנשים נועדים כדי לחגוג. קישור דומה בין זמן לבין מפגש התרחש גם בשפה האנגלית בסוף המאה ה־19, כאשר המלה date - תאריך - החלה לשמש גם לציון פגישה, כי כדי להיפגש צריך לקבוע תאריך, וכדי להיוועד צריך מועד.

לאחר ביקור בבית שאן סיפר שהתקשה להבחין בין היהודים הספרדים לבין הערבים. יהושע גורדון

קיווה כי היהודים הספרדים יוכלו לגשר על הפער בין היהודים לערבים ולהסתדר בעיר. קולונל פרדריק קיש

היה אחראי למאמצי היישוב להשבת היהודים לבית שאן. ראש עיריית טבריה, זאכי אלחדיף

מהמתרחש בין שכנים בכל מקום ובכל זמן. המצב הורע בהדרגה עם התבססותם של היהודים בבית שאן ובסביבתה, ועם התעצמות המאבק היהודי ערבי. בחודש אב תרפ"ט (אוגוסט 1929) השתנו הדברים באחת באופן דרמטי ובלתי הפיך. זמן קצר לאחר פרוץ המאורעות ברחבי הארץ, בבוקר שבת י"ח באב (24.8.29), הותקפה גם הקהילה היהודית בבית שאן על ידי מאות תושבים ערבים בזמן תפילת שחרית, בשעה שחלק ניכר מבני הקהילה היו מרוכזים בבית הכנסת המקומי. בתקיפה נפצעו עשרות יהודים, אחדים מהם באורח קשה, נבזזו בתים וחנויות ובית הכנסת המקומי חולל. היהודים ברחו מהעיר בחסות המשטרה הבריטית ולא שבו אליה במשך חודשים אחדים, בין השאר משום שהערבים הטילו חרם תקיף על חנויות היהודים והם לא יכלו עוד להתפרנס במקום. רק הודות למאמצים כבירים שהשקיעו המוסדות הלאומיים חזרו חלק מבני הקהילה לבית שאן באמצע 1930, אך גם אז לא שבו הדברים למסלולם הקודם. היהודים הותקפו פעם אחר פעם על ידי תושבים מקומיים, וגם החרם נותר על כנו במשך תקופה ארוכה. בית הספר העברי שב אמנם לפעול, והקהילה אף הקימה את 'ועד הקהילה העברית בבית שאן' – שם שהעיד על נאמנותם המוצהרת של יהודי המקום לרעיון הלאומי – אך מספר היהודים בעיר הלך והצטמצם, ובראשית 1936 נותרו בה רק מעט יותר מעשר משפחות ורופא יהודי.

כשנה אחרי מלחמת השחרור הוקמה בית שאן מחדש כיישוב ספר ישראלי. המועצה המקומית בית שאן, אביב 1967
צילום: אילן ברנר, לע"מ

מדוע נשמט סיפורה של קהילת בית שאן מדפי ההיסטוריה? אפשר לומר שהיישוב לא צלח לאורך זמן, אולם נראה כי הקהילות הקטנות נזנחו במידה מסוימת כבר בתקופת קיומן

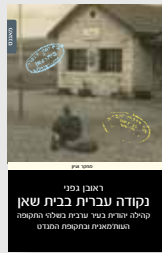
בהיתכנותו, וגם יוזמה מאוחרת יותר של יוסף וייץ, מראשי קק"ל, ליישובה של העיר מחדש על ידי יהודים לא התממשה בסופו של דבר. בנוסף לעוינות המקומית ניזונה הספקנות מהעובדה שעל פי תכניות החלוקה שהלכו והתגבשו בזירה הבינלאומית בית שאן עתידה הייתה להיכלל בשטח הערבי. בנסיבות אלה חשבו בעלי הדעה כי אין טעם להקצות משאבים יקרים בניסיון יישובי שעתידו לוט בערפל.

חודשים אחדים לאחר פרוץ המרד, בראשית 1937, שב הרופא היהודי יוסף להרס לבית שאן, לאחר שאחדים מנכבדי העיר ערבו לשלומם. כעבור זמן לא רב, בט"ו באדר תרצ"ז (26.2.1937), התנדפקו תושבים על דלתו בשעת לילה מאוחרת, ירו בו פעמים אחדות והרגוהו במקום. כך באו לסיומן ארבעים שנות נוכחות יהודית בבית שאן, ויהודים שבו להתגורר בעיר רק כשנה לאחר הקמת המדינה.

נכל זאת קהילה עברית

מדוע נשכח לימים סיפורה של קהילת בית שאן ונשמט כמעט לחלוטין מדפי ההיסטוריה?

עם פרוץ המרד הערבי באפריל 1936 פונו אחרוני היהודים מהעיר בחופזה, ורכושם שנותר מאחור נבזז פעם נוספת. פליטי בית שאן, שנותרו בחוסר כל, התגוררו חודשים ארוכים בטבריה, וחלף זמן רב עד שהצליחו לעמוד מחדש על רגליהם ולשקם את עצמם מבחינה כלכלית. למרות התלאות שהיו מנת חלקם ביקשו אחדים מהם לחזור לבית שאן כעבור שנה, ולשם כך פנו למוסדות ולאישים שונים, ובהם אל ראש הוועד הלאומי יצחק בן-צבי, בבקשה שיסייעו להם כלכלית וביטחונית. אנשי בית שאן לא הצליחו לשכנע את הגורמים השונים בנחיצות הדבר או

נקודה עברית בבית שאן

קהילה יהודית בעיר ערבית בשלהי
התקופה העות'מאנית ובתקופת המנדט
ראובן גפני

מאגנס, תשע"ח, 275 עמ'

הספר עוקב אחר התפתחותה של הקהילה היהודית בבית שאן משלהי המאה ה-19 ועד המרד הערבי. סיפורה של הקהילה משוחזר לראשונה מתוך קטעי עיתונות, התכתבויות ומסמכים רשמיים ממקורות התנועה הציונית וממקורות ערביים ובריטיים. הספר פותח לראשונה דיון מחקרי בסיפון של קהילות יהודיות בערים ערביות.

תושב בית שאן יעיש
שושנה עם סגן ראש
המועצה המקומית
דוד לוי. אביב 1967
צילום: אילן ברונה, לע"מ

המוסדות השונים – גם אם לא לחלוטין בצדק – כי הקהילה היהודית בעיר הופקרה לאורך השנים לגורלה. במכתב שהפנו לוועד הלאומי ב-13.7.1937 התנסחו דוד ישראל מזרחי ויחיא דהאן במלים כואבות וקשות במיוחד:

אתם מחשיבים אותנו כמו פלח ערבי מבית שאן, ערכנו בעיניכם לא יותר טוב מהפלח הערבי, אבל בזה אתם טועים בהחלט. בכל זאת הייתה קהילה עברית בבית שאן, ואם אתם לא הייתם בקשר אתה זה הוא לא באשמתנו (גנוז המדינה, פ-1908/59).

כך תמה פרשיית התיישבותם של יהודים בבית שאן במשך למעלה מארבעים שנה, וסופה שנשתכחה מלב כמעט לחלוטין. ׀

אפשר לומר שהישוב היהודי בבית שאן – כמו הניסיונות האחרים להתיישבות יהודית בערים ערביות – לא צלח לאורך זמן, וממילא לא הותיר חותם ממשי על מפת הארץ ועל כן נשכח. אולם נראה כי הקהילות הקטנות בערים הערביות נזנחו במידה מסוימת כבר בתקופת קיומן ולא זכו לתשומת לב מספקת מצד המוסדות הלאומיים והמיישבים. המוסדות התמקדו על פי רוב בהתיישבות החקלאית לגווניה, ולא האמינו שיש סיכוי להתיישבות יהודית בערים ערביות. בית שאן הייתה מרוחקת ממרכזי ההתרחשות הלאומית, ולא רק מבחינה גאוגרפית. גם מוצאם של יהודי בית שאן גרם לריחוקם ממוקד קבלת ההחלטות. הם היו ברובם המכריע יהודים מזרחים שומרי מצוות, העברית לא הייתה שגורה בפייהם, והם היו מרוחקים מהשפה האידאולוגית של הציונות הסוציאליסטית שאנשיה עמדו בדרך כלל בראש המוסדות הלאומיים.

חודשים אחדים לאחר פינוים הסופי של היהודים מבית שאן האשימו נציגי הפליטים את

ד"ר ראובן גפני

חבר סגל בכיר במחלקה ללימודי ארץ ישראל במכללת כנרת, עוסק בחקר היישוב היהודי בארץ ישראל בעת החדשה ובחקר בתי כנסת ולאומיות בארץ ישראל מאז המאה ה-19. מרצה ומדריך במסגרות שונות

